

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

10..07.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

15.10.2019

Arş. Gör. Dr. M. Felat AKTAN

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
muhammedf.aktan@dicle.edu.tr

Fuat BİNER

FSM Vakıf Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fuatbiner@yahoo.com

KEMALPAŞAZÂDE’NİN ‘GELÜR GİDER’ REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ

Öz

Divan Edebiyatının önemli şairleri arasında yer alan Kemalpaşazâde, üretken bir müelliftir. Asıl adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman olan Kemalpaşazâde, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal diye de anılır. Yaşadığı XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin ilim, kültür ve medeniyette zirveye yerleştiği bir dönemdir. Bu medeniyetin yetiştirdiği Kemalpaşazâde, farklı konularda tarih, edebiyat, hukuk ve din ilimlerinde Türkçe, Farsça, Arapça olmak üzere farklı dillerde eserler vermiştir. Şiiri hikmetli bir söz gibi değerlendiren ve eserlerinde de hikemî konulara ağırlık veren şairimiz, divan şiiri geleneğine kendi tarzıyla bir soluk katmıştır. Sade ve anlaşılır bir dille olan bu gazelinde tasavvuf temi şiirin omurgasını oluşturmuştur. Aşağıda incelediğimiz sufiyane gazel, şairin şiir dünyası ve kabiliyeti hakkında bizlere bir fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: Kemalpaşazâde, Klasik Edebiyat, Şerh, Gazel, Tasavvuf

KEMALPASAZADE OF ‘GELÜR GİDER’ RHYMED OF HIS GAZEL POEM

Abstract

Kemalpaşazade, who is one of the important poets of the Divan Literature, is a believer. The real name is Şemseddin Ahmed b. Kemalpaşazâde, who is Süleyman, is called Kemalpaşaoğlu or İbn Kemal. He lives in XV. and XVI. century Ottoman Empire is a period of climax in science, culture and civilization. Kemalpaşazâde, which this civilization cultivated, gave works in various languages including history, literature, law and religious sciences in Turkish, Persian and Arabic. Our poet, who treats poetry like a wise word and emphasizes witchcraft in his works, has added a breath of his own style to the divan poetry tradition. A mysterious example of mysticism in the gazelle is the backbone of poetry. The sufiyane gazel which we have studied below will give us an idea about the poetry's world of poetry and its ability.

Keywords: Kemalpasazade, Classical Literature, Commentary, Ghazal, Sufis

Giriş

Klasik Türk Edebiyatı beslediği kaynaklar itibarıyla zengin bir muhtevaya sahiptir. Divan şiirinin ana gövdesini oluşturan kaynaklar olarak Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler, evliya menkıbeleri, tarih, esatir, batıl ve hakiki ilimleri sayabiliriz. Bu kaynaklar içerisinde en geniş yer tutan ise şüphesiz dini unsurlardır. Dini ve ahlaki eserler dışında divan şiirinde kullanılan remizler, mazmunlar ve mefhumları çözebilmek, divan şiirinin örtülü söyleyişindeki manayı anlayabilmek için bu şiiri besleyen sistemi, sistemli ve doğru bir şekilde anlamak gereklidir. Bu sebepten dolayı divan şairinin sembollerle yüklü anlatım tekniğiyle beslediği kelimeler dünyasını sadece metne çevirmek ne kadar yanlış olursa, yapısal unsurları çözümlenmeden sırf ütöpik bir kurgu halinde ifade edilmesi de bir o kadar yanlıştır. Metin şerhinde şiiri inşa eden şairi, şairinin düşünce âlemini inşa eden temel referansları, toplumu, beslediği kaynakları totaliter bir şekilde ele alıp kapsamlı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Peki bu iletişim nasıl sağlanmalıdır? Ya da o büyümlü mana yüklü beyitlerin sırrına nasıl erişebiliriz? Okuyucu ile yazar arasında rabitanın sağlanması noktasında şiir şerhi zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. *“Edebî metni, yani estetik değeri olan yazılı edebiyat ürününü, anlama, açıklama, tanıtma ve değerlendirme amacıyla yapılan çalışmaların geçmişinin eskilere gittiği bilinmektedir. Eskilerin “şerh-i müttun” yani metinler şerhi dedikleri edebî metni/metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, divan edebiyatının kendi döneminden başlayarak, günümüze kadar gelmiş; günümüzdeyse geçmişin tanıtılması, dolayısıyla yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması açısından büyük önem kazanmıştır.”* (Mengi, 1997: 93).

Bizim amacımız bu disiplin ve kurallar çerçevesinde şerhini yapacağımız gazelde lafızdan ziyade manaya ağırlık verip, özellikle insanlığın sürekli bir değişim içinde olduğu günümüzde, materyalist felsefenin kâr-zarar paradigmasına karşın iyi niyetli bir çabayla vicdani bir iç ses oluşturmaktır. Ali Nihat Tarlan'ın ifadesiyle: *“Şiirde mânâ aranır mı, aranmaz mı demek doğru değildir. Bunun asıl ilmî tabiri şudur: Hakikat ile mecaz arası ne derece açılabilir? Ve bunu münakaşa etmelidir. Hakikat eğer leblebi ise hiç olmazsa sanatkâr -leb- demeli, biraz daha ileriye gidelim- le- demeli.”*¹

Bu tespit ışığında göreceli de olsa sesimiz ve soluğumuzla hiç olmazsa ‘leb’ diyebilme farkındalığıyla bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

GAZEL

Âlemdede gam kişiye dem-â-dem gelür gider
Âdem mi var ki âleme hurrem gelür gider

Her kişiye belâ yükünü çekdürür felek
Kimdür ki bu cihâna müselleme gelür gider

Nergis meğeri ki bildi vefâsuz-durur cihân
Bâğun yolunda gözleri pür-nem gelür gider

Göz yum cihândan aç gözünü kendü hâlüne
Sen göz yumup açınca bu âlem gelür gider

¹ Şiirde Mana, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Profesörü olup elyevm askerlik dolayısıyla Kuleli Lisesi'nde edebiyat muallimliği yapmakta olan Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından Konya Halkevi'nde Konferans olarak verilmiştir. **Konya Dergisi**, 34 (1941), 2097-3004.

Cehd it ki hayr-ile analar halk adını

Âlemde adıdur kalan âdem gelür gider

Şerh

Âlemde gam kişiye dem-â-dem gelür gider

Âdem mi var ki âleme hurrem gelür gider

(Bu âlem gam yeridir üzüntü, keder sık sık gelir gider buna şaşmamak lazım; çünkü bu âleme neşe ve sevinç içerisinde gelip giden var mıdır?)

Kemalpaşazâde daha ilk beyitte bir farkındalık peşindedir. Bilinen fakat sathi olarak kalan bir fikri uyandırmayla gazeline başlar. Şair bir çağrıyla görülmeyenin görülmesini ve anlaşılmasını istemektedir. Bu uyarılar ışığında şairin arka planda hikemi olma vasfının işareti olarak okunabilir. “Kemalpaşazâde şiire hikmetli söz olarak bakmaktadır. Ona göre sözün müessir olma vasfını bulundurması, bir faide temeline dayanması gerekmektedir.” (Saraç, 1999: 38). Görülüyor ki şairin bu gazelinde muhteva ve ‘öz’ün temel varyansları ilahi kaynaklıdır. Bu kaynakların öncüsü Kur’an-ı Kerim’de fanilik sembollerinden dünya hayatı için ısrarla üzerinde durduğu onun geçici oluşudur. Yunus Sûresi’nde “Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir suya benzer. İnsanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri o su ile birbirine karışır. Nihayet yeryüzü ziyetini takınıp süslendiği ve halkı da ona kadir olduklarını sandıkları bir anda, gece ve gündüz ona afet emrimiz gelir de, sanki dün o, hiç yokmuş gibi, kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte düşünen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıklıyoruz.”² Vahyin ışığına kulak verip bu hakikati görmek insanın bu âleme gönderiliş amacının da yegâne prensibidir.

İnsanlığın atası Hz. Adem’e kadar uzanan bu yolculukta insanoğlunun peşini gam, keder, elem, üzüntü bırakmamıştır. Çünkü imtihan dünyasının yolcusu olan insan sürekli bir imtihan içindedir. Daha doğumla başlayan ağlama sendromu hayatın diğer kademelerine ve nihayet ölüm noktasına kadar sürmektedir. Hz. Peygamber (sav) bir hadis-i şeriflerinde: “Uyanık olunuz! Şüphesiz dünya değersizdir. Dünyada olan mal mülk de kıymetsizdir.

Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ve O'na yaklaştıran şeylerle, öğretici ve öğrenici olmak müstesnadır.”³ buyurarak ilahi mana yüklü beyanıyla bütün insanlığa içerisinde bulunduğu âlemi deşifre etmiştir.

Tasavvuf terminolojisinde de dünya gurbet yeridir. Aşığı maşukundan ayırmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde gam ve keder yüklü dünyaya karşı tûl-i emel beslenilmemesi tavsiye edilmiştir.

Her kişiye belâ yükünü çekdürür felek

Kimdür ki bu cihâna müsellemler gelür gider

(Felek her kişiye bela yükünü çektirir, bu kabul edilmiş bir gerçektir bu âleme bela ve sıkıntıdan uzak kimse gelmemiştir.)

İbni Kemâl'in şiirleri muhtevâ açısından Dîvân şiiri geleneğiyle paralellik göstermektedir. Dînî ve tasavvufî konuların yanında sosyal hayata dair birçok ayrıntı, farklı bilim dallarına ait birtakım terimler, mitoloji ve Dîvân şiiri geleneği içinde şekillenen ideal sevgili tipine dair hayaller vb. İbni Kemâl'in şiirinin muhtevasını oluşturmaktadır. (Kaçar, 2010: 408). Bu beyitte de, felek ve belâ terimlerinin tasavvufî anlamındaki kullanımlarına değinilmiştir.

Felek kavramı birçok özellikleriyle edebiyatımızda önemli bir yer edinmiştir. “Klasik Türk edebiyatında gökyüzü ve felekler, bazı İlk Çağ filozoflarının görüşleri ile birlikte, Kur'an'da geçen felekle ilgili bazı ayetler ve Hz. Muhammed'in hadisleri ile şekillenmiş, daha sonra gelişen kısmen Hint kaynaklı tasavvuf görüşlerinin ve İsrailiyat'ın etkisiyle oldukça geniş bir nazariye

² Yunus Sûresi, 10/24

³ Tirmizi, Zühd 14. ayrıca bkz. İbni Mâce, Zühd 3.

oluşturmuştur. Felek konusunun şiirlerde işleniş şekli bize şairin ve o dönem insanının dünya ve kâinat tasavvurunu da verdiğinden ayrı bir önem taşımaktadır.” (Şentürk,1994:90). İslam dininde kaza ve kadere inanmak imanın esaslarından biridir. Bu esas itibarıyla şairler Allah’a sitem yapılamayacağından dolayı feleğe sitem ve şikâyeti bir kaçış noktası olarak yakalamışlardır. Bu dünyanın aldatıcılığı noktasında da Kasas Sûresi’nde şu ayet-i kerime zikredilmektedir: “Size bir şey verilmişse dünya hayatının geçici menfaati ve süsüdür.”⁴ Çünkü “Onlar dünya hayatının dış yüzünü bilirler.”⁴ İnsanın bu âleme gönderilmesi belli bir zaman dahilindedir. Doğum ve ölüm süreci içerisinde insanı inişli-çıkışlı hadiseler takip eder. İnsan yaşadığı müddetçe dünyanın sıkıntılarından, kederinden, hüznünden kurtulamaz.

Ünlü şair ve edip Atabetü’l Hakayık sahibi Edip Ahmet Yükneki de dünya için şöyle söylemiştir: “Dünya insana bazen gülümser ve hemen kaç çatıp alın buruşturur. O, bir elinde bal tutarken diğer elinde ağı sunar. Önce baldan bir parça tattırarak ağzını sulandırır, sonra da kadehine zehir koyarak sunar. Eğer tatlının tadına baktın ise ardından acıya hazır ol. Çünkü rahat ve huzur birer birer gelirse, zahmet onar onar gelir. Ey içine hiç gam karışmamış sevinç uman kişi, bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur?” (Çağbayır,2009: 22).

Nergis meğer ki bildi vefâsuz-durur cihân Bâğun yolunda gözleri pür-nem gelür gider

(Nergis çiçeği bile bu âlemin vefasız olduğunu anladığı için bağın yolunda gözleri yaşlı olarak gelmiş ve yine öyle gitmektedir.)

Divan şairinin kullandığı çiçek motiflerinden biri de nergistir. İnce bir dal üzerinde boynu eğri gibi durduğu için divan şiirinde sevgilinin gözü ile ilişkilendirilir. Kemalpaşazâde’nin gazelinde ise nergise bir başka mana yüklenmiştir. Öyle ki mest, mağrur, mahmur sıfatlarıyla bildiğimiz nergis çiçeği dahi dünyanın vefasız olduğunu idrak etmiş olup, bir yönüyle sazlıktan koparılmış bir kamışı akla getirmektedir. Dünyanın vefasızlığı ile birlikte asıl vatanına özlem duyması gözlerini yaşlarla doldurmuştur. Ayrıca şark hikâyelerinde anlatılan gül ile yaşadığı macera akla getirildiğinde kıyamete kadar ayrılık acısına mahkûm edilmesi bu mısra ile değerlendirilebilir.

Bâkî’nin şu beyti de fikrimizi destekleyici mahiyettedir:

Gül hasretinle yollara dutsın kulağını

Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizar (Küçük, 1994 :57).

(Ey Sultan) gül senin hasretinle kulağını yere dayasın, nergis gibi kıyamete kadar yollarını gözlesin. Beyite toplu bir mana verecek olursak dünyanın vefasızlığı, acı, elem, keder yuvası oluşu, dünyaya aldanmama gibi temleri ilk sırada sayabiliriz. Birçok divan şairinin üzerinde birleştiği dünya hayatına dair görüşleri nakledelim:

Reh-güzar üzredür bu köhne ribat

İtme ey gafil anda bast-ı bisat

Dar-ı gamdur bu âlemin namı

Anda mümkün değil surur u neşat (İsen, 2000: 218).

Dila bu menzil-i viranı sanma cay-ı surur

Ki kasr-ı dehre bulunur hezar dürlü kusur (Tarlan,1992: 27).

16. yy. şairlerinden Bâkî ile dönemin padişahı Kânûnî Sultan Süleyman ile sebebi bilinmeyen şu manidar olay ise tespitler arasındaki en çarpıcı bir örnektir:⁵ Kânûnî Bâkî’ye kızmış ve şu fermanı emretmiş:

⁴ Kasas Sûresi, 28/60.

⁵ Hayati İnanç, Damlalar, hayatiinanc.com.tr. (Erişim Tarihi: 12.01.2017)

Bâkî bed

Azm-i bülehd

Bursa'ya red

Nefy-i ebed

Şairler sultanı fermanı okur okumaz irticalen şu cevabı vermiş:

N'ola kim nefy-i ebed azm-i bülehd olunsa ey Bakî

Bilesin ki cihan mülki değil Süleyman'a bakî

Şaha!azminde isbat-ı tehevür ettin amma

Buna fani dünya derler, ne sen bakî, ne ben bakî...

**Göz yum cihândan aç gözünü kendü hâlüne
Sen göz yumup açınca bu âlem gelür gider**

(Bu âleme gözünü dikme, kendine bak içine yönel; çünkü göz açıp kapayınca kadar bu âlem biter.)

İslam inancına göre dünya bir tuzak yeridir. İnsana gayesini unutturur, hedefini şaşırır. Şair de bu fikre göndermede bulunarak bu âleme hikmet nazarıyla bakılmasını tembih ederek bir yönüyle manayı somuttan soyuta taşır. Mevlana'nın mesnevisindeki şu nükteli hikâye, beytin ilk mısraı için tasavvuf erbabının dünyaya karşı duruşunu gözler önüne sermektedir.

“Birisi bahar vakti güzel bir bahçe kenarında başını hırkasına gömüp tefekküre dalan bir derviş görmüş ve ona şöyle demiş: Yahu başını kaldır da şu bahçenin, çiçeklerin, suyun güzelliğine bir bak, bunlardan mahrum kalma! Derviş, ona şu cevabı vermiş:

Bütün bunların asılları gönüldedir. Senin gördüğün şeyler içerdeki güzelliklerin dışarıdaki zayıf yansımalarından ibaret. Aşğın bağı, baharı, gülü, bülbülü hep gönüldedir.” (Okuyucu,2006: 35).

Ayrıca insanın hiçbir şey değilken mütekâmil bir varlık ve donanımla tasarlanması ayrıcalıklı bir nimet olarak düşünölmelidir. Bu manada Galip Dede'nin şu beytini de ilk mısrayla irtibatlandırabiliriz.

“Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dide-i ekvan olan ademsin sen” (Bakırcıoğlu,2016: 248).

Göz yumup açmak deyimini birkaç türlü anlaşılabilir.

1.Çok kısa zaman dilimi (an)

2.Dünyadan elini eteğini çekmek, dünya nimetlerine aldanmamak (masivaya göz yummak)

3.İnsanın doğumda gözlerinin kapalı oluşu ve ölüm esnasında açılması

Nahl Suresi'nin 77. ayet-i kerimesi bu husus için özellikle dikkat çekicidir.

“Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet saatinin durumu, göz açıp kapama gibi ya da daha yakındır. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.”⁶ Bu açıklamalara paralel olarak aynı medeniyet halkasının bir başka şairi Yunus Emre'yi de ekleyebiliriz.

Geldi geçti ömrüm benim

⁶ Nahl Suresi 16/77.

Şol yel esip geçmiş gibi

Hele bana şöyle gelir

Şol göz açıp yummuş gibi (*Bilgin,2000: 132*).

Cehd it ki hayr-ile analar halk adunu

Âlemde adıdur kalan âdem gelür gider

Çalış gayret et adını iyiler defterine yazdır ki seni hayırla ansınlar; çünkü bu alemde insandan geriye kalacak olan onun adıdır.)

Dünya hayatına bir misafir olarak gönderilen insan, potansiyel bir güce sahiptir. Bu mükemmel donanım yerinde ve doğru bir şekilde kullanıldığı takdirde fani olan insanın adı kıyamete kadar iyiler arasında zikredilecektir. Asıl gaye unutulup bunun yerine başka başka hedefler peşinde koşmak insanı hüsrana uğratar. Bu meâlde Hz. Mevlâna mesnevisinde şu temsili hikâyeyi nakleder:

“Padişahın biri, seni bir görevle bir ülkeye gönderse ve sen o işten başka bir iş yapmış olsan bile, o vazifeyi yerine getirmemişen hiçbir şey yapmış sayılmazsın. Bunun gibi insan da bu dünyaya bir iş için gelmiştir. Desen ki, ben işi beceremiyorum; fakat başka çok iş görüyorum. Heyhat, sen başka iş için, başka bir gaye için yaratılmış değildin.

Bu tıpkı padişah hazinesine lâyık bir kılıcı alıp, bayat et doğramaya benzer veya altın bir çanak almışsın da içinde turp kaynatıyorsun. O hâlde kendini boşa harcama, zîrâ Allah katında çok değerlisin.”(Okuyucu,2006: 85). diyerek insanı hedefine kilitlemeyi tavsiye etmiştir.

Dünya ve dünyalıklar geride kalacak; biz ebedî olan yolculuğumuza çıkacağız. İşte dünya böyle bir yer diyerek dünyanın “dna”sının şifrelerini veren Kemalpaşazâde, bu gazelinin tüm mısralarında dile getirdiği husus, dünyanın insana neler yaptığı ve insan ne hale soktuğunun dışavurumudur. Son beyitte ise bir mutasavvıf edasıyla dünyaya karşı tavrın ne olması gerektiği hususunda çerçeve çizer ve bir nasihatte bulunur:

“Cehd it ki hayr-ile analar halk adunu” ifadesiyle Kemalpaşazâde, dünyaya gönül verilmemesi gerektiğini ifade ederek asıl maksadın geride hoş bir sada bırakmak gerektiğini temel prensip kabul etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemi olarak bilinen XV ve XVI. yüzyılda yaşayan ve dört padişah gören Kemalpaşazâde’nin, aldığı eğitim sayesinde hem devlet adamlığı hem de ilim adamlığı yönü vardır. Bizim sınırlı çalışmamızda divan sahibi de olan Kemalpaşazâde’nin, ‘Gelür Gider’ adlı redifli gazeli incelenmiştir. Divan şiirini besleyen ana kaynaklardan biri olan tasavvuf temi gazelimizin omurgasını oluşturmaktadır. Yaptığımız incelemede görülmektedir ki, şairin gazelinde baştan sona kadar sofıyane bir atmosfer hâkimdir. Ayrıca şairin lafızdan çok manaya ehemmiyet verdiğini söyleyebiliriz. Kemalpaşazâde gazelinde hikmeti, nasihati, dünyaya karşı mesafeli duruşu şiirin başından sonuna kadar telmihte ve tembihte bulunarak tipik bir sufi modeli oluşturduğu görülmektedir. O, tasavvufi konuları yazmakla birlikte İslam hukuku, hadis, akaid vb. İslamî ilimlerde de adından söz ettirmiştir. Hem müellif yönü hem de şairlik yönü mevcuttur. Bu gazelinden hareketle tespit ettiğimiz dini mahiyetteki unsurların her biri fikrimizi destekleyici mahiyettedir. Yine yaptığımız bu incelemede divan şiirinin halktan kopuk değil, bilakis hayatın her alanında yer edindiği, kültür ve medeniyet mirasımızdan izler taşıdığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk. (1994), "Divan Edebiyatı". **DİA**, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bakırcıoğlu, Ziya (2016), **Şah Beyitler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Küçük, Sabahattin (1994), **Bâkî Divanı**, TDK Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Azmi (2000), **Yunus Emre**, Şule Yayınları, İstanbul.
- Can, Şefik (2017), **Mesnevi Tercümesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- Ceylan, Ömür (2007), **Tasavvufi Şiir Şerhleri**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Dalkıran, Sayın (1997), **İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çağbayır, Yaşar (2009), **Günümüz Diliyle Atebetü'l-Hakayık**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kaçar, Mücahit (2010), *İbni Kemâl Dîvânı'nın incelenmesi (Nazım bilgisi- Belâgat - Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Levend, Âgâh Sırrı (1988), **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mengi, Mine (1997), "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", **Dergâh Edebiyat- Sanat- Kültür Dergisi**, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), **Hayâlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa (2000), **Acıyı Bal Eylemek**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Okuyucu, Cihan (2006), **Gazel Bahçesi**, Sütun Yayınları, İstanbul.
- Öçal, Şamil (2013), **Kışladan Medrese'ye: Osmanlı Bilgini Kemalpaşazade'nin Düşünce Dünyası**, İstanbul, İz Yayıncılık,
- Saraç, M. Yekta, (1999), **Şeyhülislam Kemalpaşazade**, Şule Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. Yekta ,(2002), "Kemalpaşazade". **DİA**, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender (1989), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tanyıldız, A. Ve Şahin, O.(2018), "Kemalpaşazâde'nin Farsçadaki Yâ Harfine Dair Bir Eseri: Yâiyye Risâlesi", **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Online)**, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, 336-370.
- Uludağ, Süleyman (2010), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü** , Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Pekolcay, Necla (2002), **İslami Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (2010), **Hak Dini Kur'an Dili**, Akçağ Yayınları, Ankara.